

D.

SAKRÁLNÍ STAVBY

Z výsledků záchranného archeologického výzkumu provedeného v okolí chrámu Nanebevzetí Panny Marie ve Staré Boleslavi v letech 1996–1998

JAROSLAV ŠPAČEK

Předložený příspěvek je předběžnou studií, která si neklade za účel dopodrobna informovat o provedeném záchranném archeologickém výzkumu a to i vzhledem k tomu, že do doby konání této konference nebylo možné předně z časových důvodů provést všechny potřebné rešerše a tím také celkové a definitivní vyhodnocení této záchranné akce. Účelem výzkumu bylo i mimo jiné v rámci možností zjistit veškeré indicie vedoucí k časovému zařazení původního kostelíka vybudovaného v prostoru předhradí.

Poloha a geologická stavba lokality

Brandýs nad Labem – Stará Boleslav, je od roku 1960 dvojměstím ležícím v Polabské nížině v okr. Praha-východ, asi 20 km SV od Prahy, dříve okr. Brandýs nad Labem.

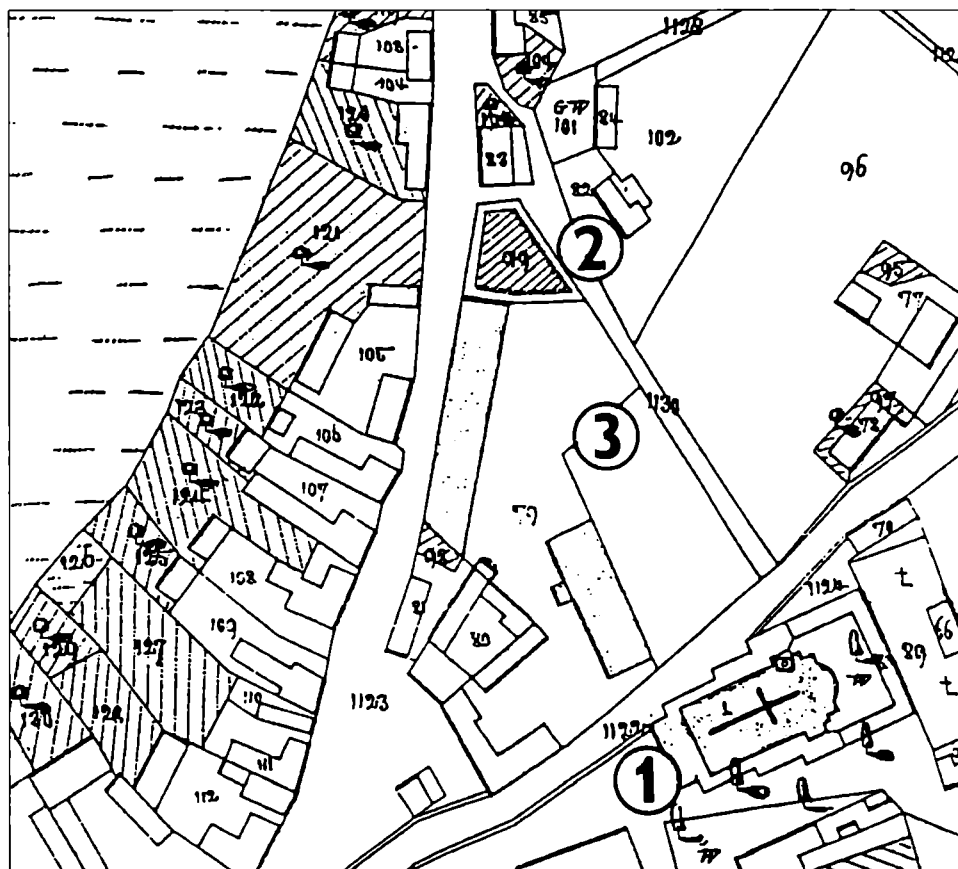
Známé Staroboleslavské hradiště bylo vybudováno na nepatrně zvlněném pravém labském břehu v nadmořské výšce kolem 170–177 m. n. m. Písčité, mírně vyvýšený ostroh jazykovitého tvaru kde se hrad Boleslava I. rozkládal, obtékany ze tří stran vodou Labe a Jizery se současnou výši hladiny kolem 167 m, měl tak i základní přirozenou přírodní ochranu.

Východní část bývalého předhradí, kde se rozkládá zkoumané okolí Mariánského chrámu s pomístním názvem „Piska“, bylo až do 17. století nazýváno „Na poušti“ (Prášek 1913, 393). Samotný tento pomístní název napovídá geologické stavbě lokality. Jde o prostor ležící při JZ okraji české křídové pánve, na jejímž povrchu jsou uloženy fluvialní písky o několikametrové mocnosti s příměsí štěrku a místy se zachovanými zbytky přesypů navátých písků.

V současné době se zkoumaná mikrolokality – okolí areálu Mariánského chrámu – nalézá při jihovýchodním okraji dnešního Mariánského náměstí na mírně vyvýšenině s nadmořskou výškou kolem 177 m (obr. 1). Podél severní i jižní strany současného chrámu probíhají komunikace v nedávné minulosti zahloubené místy až 2 m do původního terénu. Nejstarší předpokládané základy původního kostela (nelze vyloučit že jen dřevěné) i pozdější středověké, se s největší pravděpodobností nacházejí pod nynější stavbou zbudovanou přibližně na středu východní části tehdejšího staroboleslavského předhradí.

Okolnosti a situování výzkumu

Záchranný archeologický výzkum uvedené mikrolokality byl vyvolán realizací záměru na odvodnění objektu, která probíhala ve dvou etapách. Prvá v listopadu až prosinci roku 1996 a druhá od v října 1997 do dubna roku 1998. Záchranný výzkum v okolí areálu poutního barokního chrámu Nanebevzetí Panny Marie ve Staré Boleslavi (NKP), provedlo Městské muzeum v Čelákovcích. Do těchto míst je od dávných dob kladen původní kostelík zasvěcený Panně Marii a sv. Jiří, uváděný k roku 1098 (Prokop 1911, 1912; Prášek 1913, 393; Sommer 1977, 403 ad.). Výzkum vyvolaný uvedeným záměrem probíhal v místech západní, částečně jižní a severní k chrámu přiléhající terasy a na východní straně za presbyteriem v prostoru tzv. „rajské zahrady“ před barokními ambity. Tím také byla předem určena plocha výzkumu, až na malé výjimky, kdy byly sondy rozšířeny z důvodů zjištění základových spár dnešního chrámu, případně i pro jiná hlediska (obr. 2).

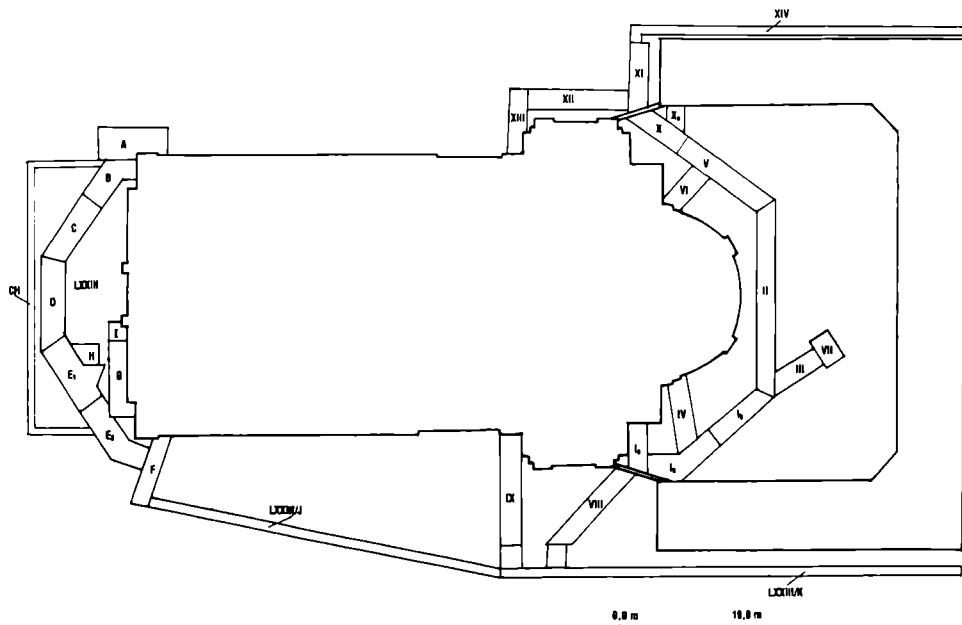

Obr. 1. Stará Boleslav, výřez ze Stablinního katastru z roku 1842: chrám Nanebevzetí Panny Marie (1), pohřebiště zjištěné v roce 1910–1911 (2) a dětské hroby odkryté v roce 1996 (3).

Z historie lokality

Na základě dosavadních poznatků získaných předně archeologickým výzkumem průběžně probíhajícím na katastru Staré Boleslavi od roku 1988 a převážně prováděným ve spolupráci s Archeologickým ústavem AV ČR (Boháčová, Frolík, Špaček 1993, 1994; Boháčová, Špaček 1994, 1997 ad.) se pomalu zaplňují bílá místa této významné lokality z počátku Českého přemyslovského státu. Tím nechceme zpochybnit určitý přínos několika dříve publikovaných nevelkých akcí, ze kterých se ale většinou archeologický materiál včetně dokumentace nezachoval, nebo není v současných sbírkách rozpoznatelný (Prokop 1911, 31; Týž 1912, 21; Prášek 1913, 311n, 874; Sláma 1977, 153).

O dílčích výsledcích z výzkumů na vlastním Boleslavově hradišti bylo v posledních letech několikrát referováno jak na středověkých konferencích tak i jinde (např. Čingov 1992, Luhačovice 1993, Praha 1991–98, Brandýs n. L.–Stará Boleslav 1996–98, Prachatice 1997). Dnes ale můžeme na základě současného poznání potvrdit i zpochybnit některá fakta, dříve uváděná pouze podle mnohdy sporných kronikářských i jiných zpráv a výkladů. Nálezy dokládající osídlení této lokality z doby, již před vybudováním dříve zpochybňované hrady v roce 932, jsou dnes jednoznačné. Pomineme známé události uváděné v souvislosti s knížetem, pozdějším sv. Václavem i s trestem uděleným Břetislavovi I. za kořistnickou výpravu do Polska uskutečněnou v letech 1038 a 1039 a pozornost zaměříme k vlastnímu předhradí.

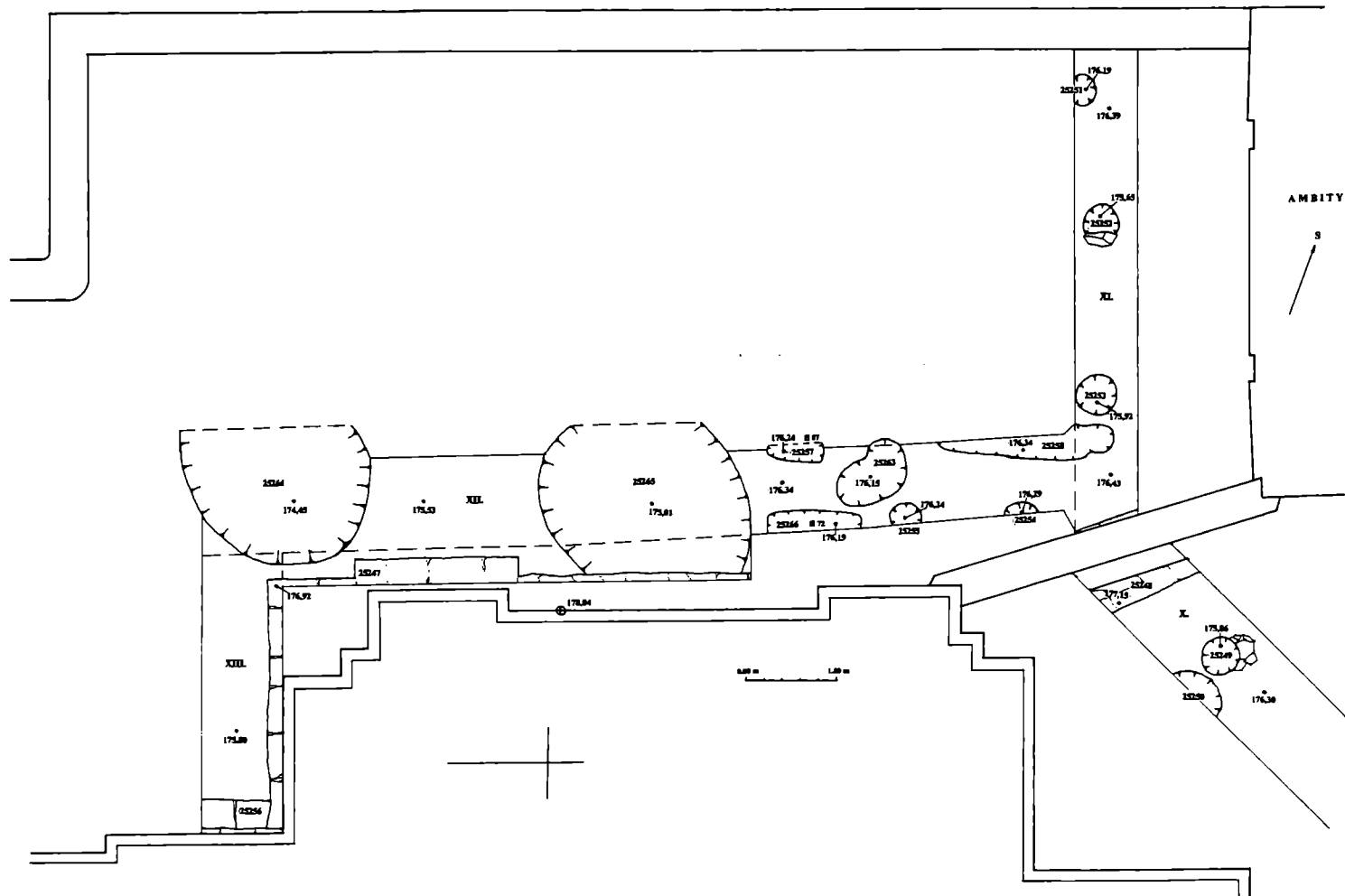

Obr. 2. Stará Boleslav, situace sond v okolí chrámu Nanebevzetí P. Marie, výzkum 1996–98.

Počátky předhradí Staroboleslavského hradu, dnes klademe do stejného časového horizontu jako jeho vlastní akropoli, tj. do doby krátce po roce 900. Dokládají nám to jednak nejnovější výsledky výzkumu prováděného v posledních letech společně ARÚ AV ČR v Praze a Městským muzeem v Čelákovících na předhradí a jednak i některé dřívější ojedinělé nálezy a předně pak v roce 1910 a 1911 Karlem Buchtelou a Čeňkem Knotkem částečně prozkoumané kostrové pohřebiště, narušené ve vzdálenosti 100–120 metrů severním směrem od současného Mariánského chrámu. To je svými nálezy datováno do období 10. až 11. století (Prokop 1911, 1912; Sláma 1977, 153).

O počátcích staroboleslavského kostela na předhradí hovoří písemná zpráva, podle které by jeho založení přicházelo v úvahu někdy krátce před rokem 1098. Jedná se o listinu kanovníka či probošta Zbudka, která je uvedena v regestu Jana z Krumlova ze 2. poloviny 15. století, podle které zde k uvedenému roku stával kostelík zasvěcený Panně Marii a sv. Jiří (Pražák 1960). Znovu tuto skutečnost roku 1673 zmiňuje Tomáš Pešina z Čechorodu a roku 1677 Balbín. Paprocký k roku 1499 uvádí, že z hojných darů Mariánských dobrodinců byl kostel přestavěn na prostornější a to pány Kapouny ze Svojko-va, kteří vykonávali právo podací, když po husitských válkách o ně kapitula přišla (Zap 1857, 10; Prášek 1913, 394n).

K historii tohoto kostela se během let vyjádřila řada dalších badatelů, jako např. Jos. Horčice (1837), A. Podlaha s Ed. Šittlerem (1901), K. Guth (1934), F. Zuman (1948), V. Ryněš (1948) a další. Jejich závěry se však vždy opíraly pouze o výše uvedenou písemnou zprávu a pak již o četnější zmínky z písemných pramenů počínající 50. lety 14. století, kdy je doložen při farním kostele P. Marie k roku 1352 prvý plebán Pavel a později i farní budova (Emler 1889, 15; Tadra 1893; Ryněš 1948, 128). Na základě různých úvah a závěrů část badatelů jeho počátky kladla do románského období před rok 1100, nebo kolem roku 1160 a jiná část zase až k polovině 14. století. Ve své gotické podobě patrně zůstal až do počátku 17. století, kdy byl po jeho zbourání vystavěn současný poutní chrám, odpovídající svou monumentalitou v té době nejvýznamnějšímu mariánskému kultu v Českém království. K němu se vážou předně události spjaté s tzv. „Paladiem ze-

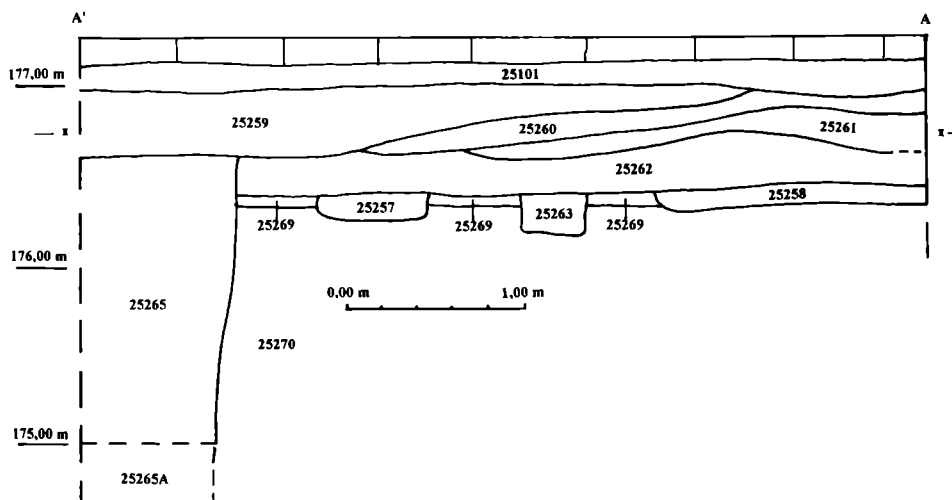

Obr. 3. Stará Boleslav, situace sond X, XI a XII s vyznačenými objekty.

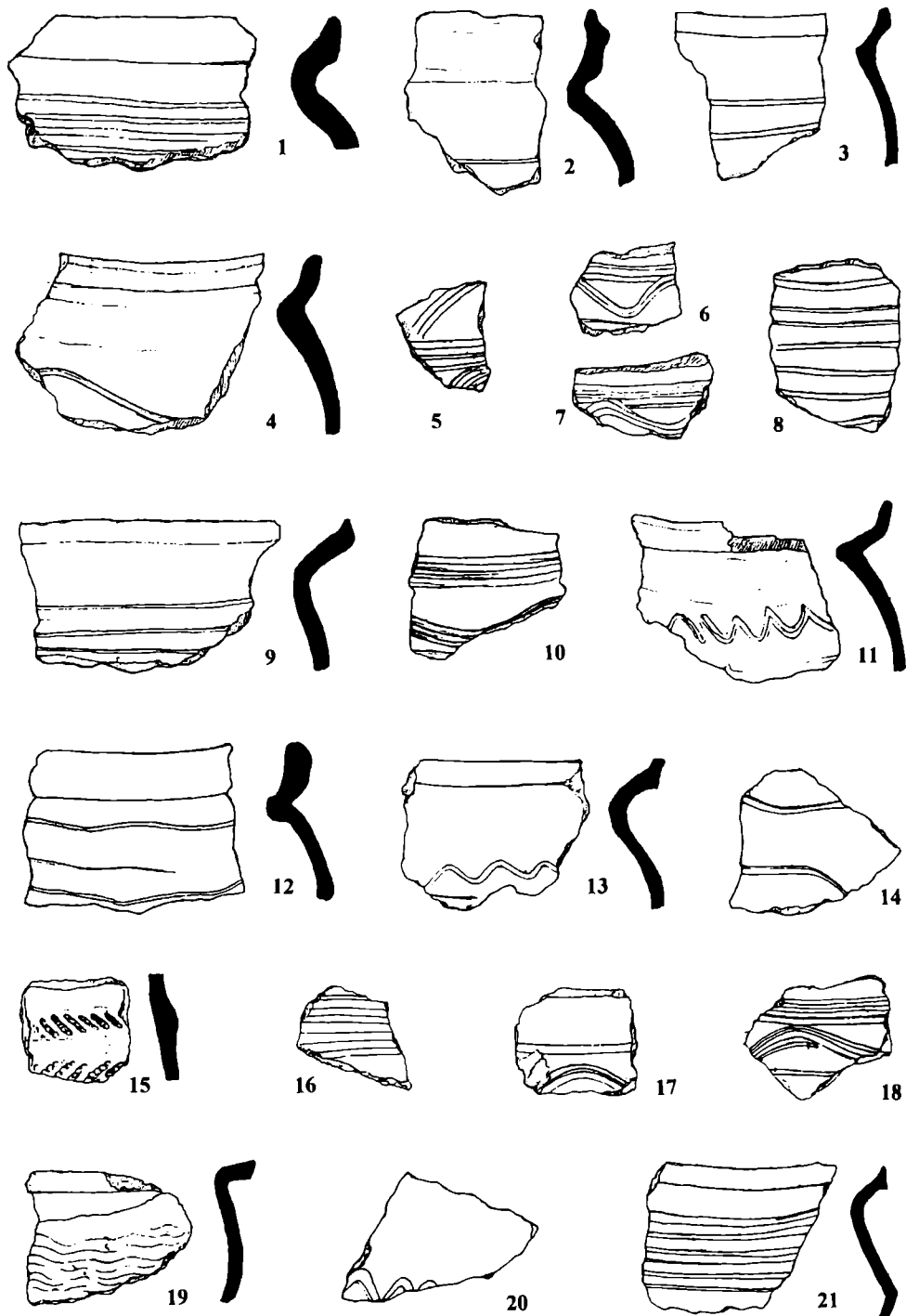
mě České“, které je po staletí součástí jeho chrámového pokladu (Podlaha, Šittler 1901, 80n; Ryněš 1948 aj.).

Výsledky současného výzkumu

V rámci vlastního výzkumu byla celá vyprojektovaná trasa v délce cca 220 m rozdělena podle okolností na 25 různě velkých sond. Převážná jejich část byla plošně skryvána v šíři 80 až 100 cm a v některých případech, jak již výše zmíněno, byly sondy podle potřeby rozšířeny. Ve značném rozsahu byly v sondách pod odstraněnou dlažbou zachyceny vrstvy dokládající předně barokní úpravy teras v okolí chrámu a s ním související hřbitovní horizont s pohřby ze 17. až první třetiny 18. století, kdy došlo k vystavění hlavního schodiště do současné podoby a k vydláždění přilehlých teras. Teprve pod těmito mladšími zásahy, pokud neprocházely až do písčitého podloží, byl místy zachován neporušený středověký až raně středověký sídlištní horizont a hroby, které můžeme dát do souvislosti jednak se zmiňovanou románskou stavbou a jednak s horizontem z gotického až renesančního období. Tato situace byla nejlépe dochovaná v sondách I/a, b, VIII, IX, XI, XII a částečně v sondě XIII. Na severovýchodní části terasy v sondě XI a XII byla v písčitém podloží zjištěna část kúlové stavby, které náleží pět kúlových jamek (25251–25255) o průměru 40–50 cm. Dvě z nich (25252 a 25253) byly obloženy kameňy. S touto stavbou nejspíše časově souvisí i menší objekty nepravidelného tvaru (B – 25263, C – 25258) odkryté ve východní třetině sondy XII. Jejich tmavší hnědošedá hlinitopísčítá výplň obsahovala zlomky keramiky, které časově řadíme ještě do mladší doby hradištní. Patrně na jejím sklonku a to ke konci druhé poloviny 11. století došlo k zániku zmíněné kúlové stavby a objektů B a C. V poměrně krátkém časovém odstupu byl prostor využíván pro pohřební účely (obr. 3, 4). To v této sondě XII. dokládá nejstarší hřbitovní horizont s orientovanými hroby hlavou k západu č. 72 (25266) a č. 87 (25257), který klademe na samý konec mladší až do počátku pozdní doby hradištní. Někdy kolem, nebo krátce po přelomu 12. a 13. století pak v těchto místech dochází k určitým terénním úpravám. Tomu odpovídá 30–40 cm mocná tmavohnědá hlinitá vrstva (25262) s množstvím keramiky 10. až 12. století, která v sondě XI a XII z větší části překrývala jamky kúlové stavby a s ní související objekty B (25263) a C (25258), včetně nejstarších hrobů (obr. 5). Částečně byla dochovaná i v sondě XIII (25259). Domníváme se, že terénní úpravy by mohly mít spojitost s nějakou stavební činností či úpravami okolí původního románského kostela. Jak již zmíněno, byl prostor kolem chrámu k pohřebním

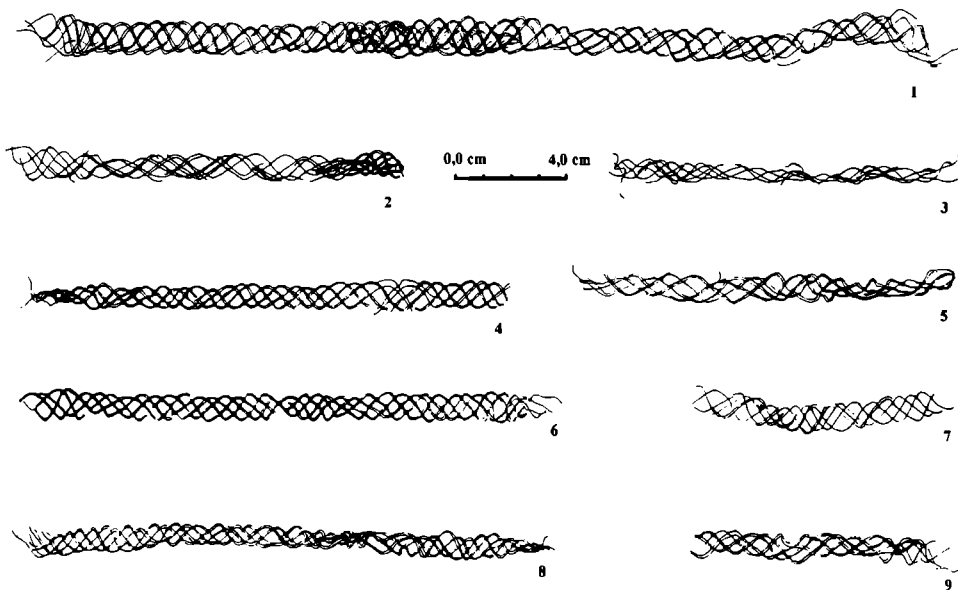

Obr. 4. Stará Boleslav, východní část severního profilu sondy XII.

Obr. 5. Stará Boleslav, výběr keramiky 1–8 sonda XI (25262), 9–12 sonda XII (25262), 13–21 sonda XIII (25259). Kresba K. Blažíková.

Obr. 6. Stará Boleslav, stříbrné a bronzové ozdoby nalezené v hrobech: 1 hr. č. 52, 2 hr. č. 39, 4–9 hr. č. 28, 3 v sondě VIII (25220). Kresba K. Blažíková.

účelům průběžně používán i v následujících stoletích. To dokládají jak desítky dalších kostrových hrobů i tak i některé jámy z různých časových období, sloužící jako společné hroby (např. obj. A – 25264 a D – 25265 v sondě XI) patrně v době morových epidemií.

Do již značně pokročilého 12. století, datujeme několik z odkrytých hrobů orientovaných hlavou k západu na jihovýchodním konci jižní terasy a za jihovýchodní částí závěru chrámu v sondách I, VIII a IX. Jedná se o hroby č. 28 (25227), č. 29 (25228), č. 51 a č. 52 se zbytky dřevěného obložení nebo rakví, ve kterých byly nalezeny ze slabého jednak bronzového a jednak stříbrného drátku, splétané ozdoby do vlasů, běžně označované jako „čelenka“. Jedná se o stejný typ jak je známe např. z Levého Hradce, z Uherce, Unhoště aj., kde jsou datovány do 10. až 13. století (Sláma 1977, 134, 167, 169) a jejich nejnověji Z. Váňou (1995, 59, 131) publikované nálezy z Budče. Několik dalších těchto splétaných ozdob, ale z již rozrušených hrobů, bylo ještě v druhotné poloze nalezeno před západním průčelím v sondě G (Špaček 1996), na jižní terase chrámu v sondě VIII (25220) a severně od ní v sondě Ia. V sondě IX., v hr. č. 28, ve kterém byla v rakvi pohřbena nedospělá žena, se s typem této ozdoby setkáváme nejen na hlavě, ale i na obou pažích (obr. 6). Datování uvedených hrobů ještě do 12. století podporuje i z výplně hrobových jam získaný zlomkový keramický materiál.

Závěrečné shrnutí

Počátek kostela na staroboleslavském předhradí je podle zmíněného písemného pramene kladen na samý konec 11. století. Na základě zjištěných poznatků z provedeného záchranného archeologického výzkumu situovaného do okolí chrámu Nanebevzetí Panny Marie ve Staré Boleslavi můžeme předběžně konstatovat, že i když vlastní základy nejstarší kostelní stavby nebyly dosud zjištěny, dosavadní závěry výzkumu do jisté míry podporují, či nevylučují existenci stavby kostela Panny Marie a sv. Jiří časově řazené na přelom 11. a 12. století. Pro tento předpoklad plně svědčí zjištěná situace předně v sondě XI a XII, ve kterých se podařilo odhalit neporušená souvrství a doložit tak časovou posloupnost ve využívání zkoumaného a přilehlého prostoru.

Dalším podpůrným prvkem pro existenci kostela již na konci mladší doby hradištní jsou i samotné hroby ze sond I, VIII a IX. Bylo by nelogické, aby se pohřbívalo v tomto již křesťansky vyspělém období, a to ve skutečnosti na jedné z významných církevních domén, v prostoru hradiště, mimo již tři až čtyři sakrální stavby v té době existující na akropoli.

Přesto závěrem musíme podotknout, že do doby provedení archeologického výzkumu přímo uvnitř prostoru současného chrámu, nelze dát přesnější odpověď jak na dobu založení původního kostelíka, tak na jeho velikost a půdorys a později provedené přestavby či stavební úpravy. Politováníhodné je, že při předložbě a dalších úpravách chrámu v roce 1940, kdy mimo jiné byla odkryta a zpřístupněna krypta, nebyla terénu pod dlažbou věnována větší pozornost a tak vyjasněny některé otázky, na jejichž objasnění si bude muset jak odborná, tak laická veřejnost počkat nejspíše několik dalších desetiletí.

LITERATURA A PRAMENY

- BALBÍN, B. 1677: *Epitome historiarum bohemicarum, seu Historia Boleslavenensis*. Pragae.
- BOHÁČOVÁ, I., FROLÍK, J., ŠPAČEK, J. 1993: Předběžná zpráva o záchranném archeologickém výzkumu v Staré Boleslavi v letech 1988–1992. *Archaeologia historica* 18, 1994, 239–246.
- BOHÁČOVÁ, I., FROLÍK, J., ŠPAČEK, J. 1994: Stará Boleslav, archeologický výzkum 1988–1994. Člákovice.
- BOHÁČOVÁ, I., ŠPAČEK, J. 1997: Třetí raně středověký kostel na akropoli hradiště v Staré Boleslavi. *Archeologické rozhledy* XLVI, 1997, 607–617.
- BOHÁČOVÁ, I., ŠPAČEK, J. 1997: Stará Boleslav, obraz dějin v historických a archeologických pramenech. Čelákovice.
- EMLER, J. 1889: *Libri confirmationum VIII*. Pragae.
- GUTH, K. 1934: Praha, Budeč a Boleslav. Doplněný zvláštní otisk ze Svatováclavského sborníku I. Praha.
- HORČICE, J. 1837: Historické popsání milostného obrazu a poutnického chrámu blahoslavené Panny Marie v Staré Boleslavi. Praha.
- PAPROCKÝ z HLAHOL, B. 1602: *Diadochos, id est successio, jinak poslušnost knížat a králův českých, biskupův i arcibiskupův pražských, a všech tří stavův slavného království českého, tj. panského, rytířského a městského, krátce sebraná a vydaná*.
- PEŠINA z ČECHORODU, T. J. 1673: *Phosporus septicornis*. Pragae.
- PODLAHA, A., ŠITTLER, E. 1901: *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Karlínském*. Praha.
- PRÁŠEK, J. V. 1875: *Okres brandejsský nad Labem*. Praha.
- PRÁŠEK, J. V. 1913: *Brandejss nad Labem III. Brandejss nad Labem*.
- PRAŽÁK, 1960: Nejstarší listina kostela pražského. *Sborník archiv. pramenů* 10/1, 215–229.
- PROKOP, K. 1911: Zprávy z „Praehistorického odboru Sp. př. st. č.“. OP (příloha) II, 30–32.
- PROKOP, K. 1912: Zprávy z „Praehistorického odboru Sp. př. st. č.“. OP (příloha) III, 16–21.
- RYNEŠ, V. 1948: *Paladium země České*. Praha.
- SKRUŽNÝ, L., ŠPAČEK, J. 1997: *Patrocinia kostelů a patronáty světců ve zvoleném mikroregionu východně od Prahy. Muzeum a současnost* 15, 105–154.
- SLÁMA, J. 1977: *Mittelböhmen im frühen Mittelalter*. Praha.
- SLÁMA, J. 1987: *Levý Hradec. Roztoky u Prahy*.
- SOMMER, P. 1977: Archeologický výzkum Staroboleslavského hradiště. *AR* XXIX, 394–405.
- ŠPAČEK, J. 1996: Zpráva o výsledcích I. etapy záchranného archeologického výzkumu arcálu chrámu Nanebevzetí P. Marie ve Staré Boleslavi.
- TADRA, F. 1893: *Soudní akta Konsistoře pražské I*. Praha.
- VÁŇA, Z. 1995: *Přemyslovská Budeč*. Praha.
- ZAP, K. V. 1857: *Stará Boleslav a její poutnický chrám Panny Marie*. PA, 8–17.
- ZUMAN, F. 1949: *Staroboleslavské památky – jejich život*. ČSPSČ, LVI., 35–61, 89–104.

Zusammenfassung

Ergebnisse der archäologischen Rettungsgrabung in der Umgebung der Jungfrau Maria Assunta-Kirche in Stará Boleslav in den Jahren 1996–1998

In den Jahren 1996–1998 hat die archäologische Grabung in Stará Boleslav Stadtmuseum in Čelákovice durchgeführt. Die gegenwärtige Barockkirche steht auf einer Anhöhe cca 177 m ü. M. fast in der Mitte der ur-

sprünglichen Vorgang. In den schriftlichen Quellen im Jahr 1098 erwähnt man auf diesem Platz eine Kirche (möglicherweise handelte sich um eine Holzkirche), die der Jungfrau Maria und St. Georg geweiht wurde. Die Grabung hat die Besiedlung dieses Areals im 10. Jh bestätigt. In derselben Zeit wurde auch die Akropole besiedelt. Der älteste Begräbnishorizont im östlichen Teil der Kirche fällt in den Umbruch des 11.–12. Jhs. In das Ende des 12. Jhs. datiert man einige Gräber, die an der südöstlichen Seite in den Sonden I, VIII und IX freigelegt worden sind. Von einigen dieser Gräber event. aus den Schichten in der Sekundärlage wurden Schmuckstücke aus einem silbernen oder bronzenen durchflechtenen Draht gefunden. Diese Schmuckstücke haben als Stimband gedient und in einem Fall wurden auch zum Kleid angenäht. (im Grab 28). Bisherige Erkenntnisse der archäologischen Grabung schliessen die Existenz der im 11. Jh. erwähnten Kirche nicht aus. Diese Frage können die Grabungsarbeiten im inneren Raum der Kirche geben.

Abbildungen:

1. Stará Boleslav. Stabilkataster vom Jahr 1842. 1 – Jungfrau Maria Assunta-Kirche, 2 – Gräberfeld, das in den Jahren 1910–1911 festgestellt wurde. 3 – Kindergräber, die im Jahr 1966 entdeckt wurden.
2. Stará Boleslav. Situation in der Umgebung der Jungfrau Maria Assunta-Kirche. Grabungsarbeiten in den Jahren 1996–1998.
3. Stará Boleslav. Situation in den Sonden X, XI und XII mit den Objekten.
4. Stará Boleslav. Östlicher Teil der Sonde XII.
5. Stará Boleslav. Auswahl der Keramikfunde. 1–8 Sonde XI, 9–12 Sonde XII, 13–21 Sonde XIII.
6. Stará Boleslav. Silberne und bronzene Schmuckstücke aus den Gräbern.

